

PRZEMYSŁAW STĘPIEŃ
(UNIWERSYTET ŁÓDZKI)*

Julia Brystygierowa wobec tworzenia komunistycznych organizacji polskich w ZSRR (Polski Komitet Narodowy i Centralne Biuro Komunistów Polski)

Na przełomie lat 1943 i 1944 sytuacja na okupowanych terenach II Rzeczypospolitej ulegała swoistej polaryzacji. Jeszcze wiosną 1943 r. Krajowa Reprezentacja Polityczna (KRP – Stronnictwo Narodowe, Stronnictwo Pracy, Stronnictwo Ludowe i Polska Partia Socjalistyczna – Wolność Równość Niepodległość), skupiająca najważniejsze stronnictwa polskie, jak i Delegatura Rządu na Kraj, odrzuciły żądania przedstawicieli Polskiej Partii Robotniczej (PPR). Nie zgodziły się na poszerzenie składu Komendy Głównej Armii Krajowej (AK) o członków PPR-owskiej bojówki – Gwardii Ludowej, ani na dokooptowanie komunistycznych działaczy do składu KRP. Co więcej, z końcem tegoż roku przybrała na sile tzw. akcja scaleniowa, mająca na celu połączenie głównych sił zbrojnych polskiego podziemia. Oto bowiem na przełomie grudnia 1943 r. i stycznia 1944 r. zostały wznowione rozmowy pomiędzy dowódcami Komendy Głównej AK i Komendy Głównej Narodowych Sił Zbrojnych, stanowiących trzecią co do wielkości konspiracyjną organizację bojową¹. Wobec takiej sytuacji kierownictwo PPR próbowało nawiązać współpracę z socjalistami i ludowcami, obliczoną na wzmocnienie politycznego znaczenia własnej partii w okupowanym kraju. Jednak działania te nie spotkały się z szerszym odzewem. Tylko działacze Robotniczej Partii Polskich Socjalistów byli zainteresowani taką współpracą. Dodatkowo, całemu przedsięwzięciu nie sprzyjały kłopoty organizacyjne PPR. Z pewnością na niepowodzenie podejmowanych działań wpływ miało aresztowanie 14 listopada Małgorzaty Fornalskiej i Pawła Findera – przywódców partii².

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski i Świata po 1945 r.

¹ E. Duraczyński, *Polska 1939–1945. Dzieje polityczne*, Warszawa 1999, s. 429; M. Malinowski, *Geneza Polski Ludowej. Wybrane problemy*, Warszawa 1982, s. 1–12; W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1939–1945*, Warszawa 2011, s. 167–169.

² Wiadomości o nowym składzie Sekretariatu Komitetu Centralnego PPR dotarły do działaczy Związku Patriotów Polskich w ZSRR dopiero na początku stycznia 1944 r. Por. Z. Kumoś, *Związek Patriotów Polskich. Założenia programowo-ideowe*, Warszawa 1983, s. 131; M. Malinowski, *op.*

W tej sytuacji, wobec bliskiej perspektywy wkroczenia Armii Czerwonej na terytorium Polski i braku łączności z członkami PPR w kraju, w środowisku komunistów polskich w ZSRR zrodziła się idea powołania ośrodka kierującego ogółem ich działań, zmierzających do przejęcia władzy na „wyzwalanych” terenach. Stanowić go miał Polski Komitet Narodowy (PKN)³. Choć w literaturze przedmiotu za początek jego tworzenia uznaje się dzień 24 grudnia 1943 r., kiedy to Józef Stalin gościł na Kremlu grupę działaczy Związku Patriotów Polskich (ZPP) z Wandą Wasilewską i Andrzejem Witosem na czele, to prace nad jego kształtem trwały już od kilku miesięcy. Głównymi architektami tego przedsięwzięcia byli z polskiej strony Alfred Lampe i wspomniana już W. Wasilewska⁴.

Jak można sądzić, Stalin nie był początkowo zainteresowany tworzeniem polskiego quasi-rządu, przynajmniej nie w przededniu konferencji „wielkiej trójki” w Teheranie. Brak pewności co do dalszych ustaleń z antyhitlerowskimi koalicjantami w sprawie wschodniej granicy Polski, powstrzymywał go przed podejmowaniem jakichkolwiek decyzji dotyczących przyszłego składu politycznego jej władz. Toteż list, jaki otrzymał od Wasilewskiej 9 listopada 1943 r. w sprawie utworzenia PKN, wraz z proponowanym jego składem osobowym, pozostał początkowo bez odpowiedzi⁵. Dopiero wtedy, kiedy w wyniku rozmów z Winstonelem Churchillem i Franklinem Delano Rooseveltem wiadomo było, że granica

cit., s. 20; J. Ptasieński, *Pierwszy z trzech zwrotów, czyli rzecz o Władysławie Gomułce*, Warszawa 1983, s. 52.

³ L. Piątkowski, *Z dziejów lewicy polskiej w ZSRR (Polski Komitet Narodowy i Centralne Biuro Komunistów Polskich)*, [w:] *Losy Polaków pośród swoich i obcych*, red. T. Radzik, Lublin 2005, s. 247; T. Torąńska, *Oni*, Warszawa 2004, s. 317; E. Syzdek, *Działalność Wandy Wasilewskiej w latach drugiej wojny światowej*, Warszawa 1981, s. 223; Z. Kumoś, *op. cit.*, s. 129; A. Sobór-Świdorska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009, s. 97. Por. *Aneks do protokołu PKN z 28 XII 1943. Projekt dra Drobnera*, [w:] *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. IX, Warszawa 1984, s. 56–61.

⁴ Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Armia Berlinga i Żymierskiego*, Warszawa 2009, s. 39–41; F. Zbiniewicz, *Armia Polska w ZSRR. Studia nad problematyką pracy politycznej*, Warszawa 1963, s. 171; A. Sobór-Świdorska, *op. cit.*, s. 93. A. Noskova, *Na drodze do stworzenia PKWN – rola Moskwy*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2, s. 35. Por. też *Projekt deklaracji Polskiego Komitetu Narodowego, opracowany przez Alfreda Lampego z uwzględnieniem uwag grona działaczy ZPP*, [w:] *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. IX, Warszawa 1984, s. 39–46.

⁵ W proponowanym przez W. Wasilewską składzie osobowym PKN zabrakło, oprócz Julii Brystygiowej, także Jakuba Bermiana. Natomiast znaleźli się w nim (oprócz niej): Zygmunt Berling, Karol Świerczewski, Włodzimierz Sokorski, Michał Mietkowski, Andrzej Witos, Bolesław Drobner, Włodzimierz Stahl, Emil Sommerstein, Leon Chwistek, Jakub Parnas, ks. Franciszek Kubsz, Jan Grubecki, Mieczysław Skotnicki, Stefan Jędrychowski. *List W. Wasilewskiej do J. Stalina z propozycją składu personalnego Narodowego Komitetu Wolnej Polski (9 XI 1943)*, [w:] *Z archiwów sowieckich*, t. III (*Konflikty polsko-sowieckie 1942–1944*), Warszawa 1993, s. 65; E. Duraczyński, *op. cit.*, s. 247. Por. też A. Noskova, *op. cit.*, s. 39; S. Jaczyński, *Zygmunt Berling. Między sławą a potępieniem*, Warszawa 1993, s. 203.

polsko-radziecka przebiegać będzie wzdłuż tzw. linii Curzona, Stalin powrócił do podsuwanej mu wcześniej przez Lampego koncepcji utworzenia PKN⁶. Dla Stanisława Mikołajczyka, premiera rządu polskiego na uchodźstwie, koncepcja ta była nie do przyjęcia. Do uznania granicy w tym kształcie miał go przekonać Churchill. Dla Stalina zaś niemalże pewne było odrzucenie przez władze polskie takiego rozwiązania, co dało mu zielone światło do prób organizowania rządu w powojennej Polsce.

Eleonora Syzdek, autorka opracowania o działalności Wasilewskiej w latach drugiej wojny światowej, powołując się na „Protokół do Układu o przyjaźni, pomocy wzajemnej między Republiką Czechosłowacką a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich” (z 12 XII 1943 r.), sugeruje jakoby wizyta Edwarda Benesa w Moskwie w dniach 11–23 grudnia 1943 r. dodatkowo przyspieszyła decyzję Stalina o utworzeniu PKN. Z treści dokumentu, zawierającego tzw. klauzulę polską, mówiącą o możliwości dołączenia Polski do „Układu”, poza czystą deklaracją, nie wynika nic istotnego⁷. Stąd też, zdaniem autora, dużo większe znaczenie dla sprawy powołania PKN miał fakt, że w rozmowach Stalina z Beneszem uczestniczyła również Wasilewska⁸. Najprawdopodobniej to wówczas zapadły wstępne decyzje co do utworzenia organizacji, mającej stanowić załączek przyszłego rządu polskiego. Z kolei Albina Noskowa, historyk Rosyjskiej Akademii Nauk, uważa, iż kształt zawartego porozumienia, co do powojennego modelu stosunków między ZSRR a Czechosłowacją, był optymalnym rozwiązaniem dla Stalina. Dlatego też, kiedy miał on już „gwarancję normalizacji” stosunków z jednym z przyszłych sąsiadów, mógł pozwolić sobie na ruch w stronę kreowania powojennego rządu u drugiego z sąsiadów⁹.

Na wspomniane wyżej spotkanie na Kremlu zaproszeni zostali, według relacji Andrzeja Witosa, członka ZG ZPP, oprócz niego także m.in. następujący działacze Związku: Wanda Wasilewska, Bolesław Drobner, Włodzimierz Sokorski, Hilary Minc, Stanisław Skrzeszewski, Jakub Berman, Stefan Jędrychowski, Edmund Pszczółkowski i Julia Brystygień¹⁰. Według Fryderyka Zbiniewicza,

⁶ Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *op. cit.*, s. 40; Z. Kumoś, *op. cit.*, s. 129; L. Piątkowski, *op. cit.*, s. 247.

⁷ *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, s. 434. Por. też wypowiedź E. Benesa po podpisaniu Układu: „Wolna Polska”, 24 XII 1943, s. 1, 3; R. Żurawski vel. Grajewski, *Brytyjsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne (październik 1983 r. – maj 1945 r.)*, Warszawa 2008, s. 439–440; H. Bartoszewicz, *Polityka Związku Radzieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948*, Warszawa 1999, s. 28–30.

⁸ *Relacja Jakuba Bermana o okolicznościach prac nad powołaniem Polskiego Komitetu Narodowego (kwiecień 1973)*, [w:] *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. IX, s. 89.

⁹ A. Noskowa, *op. cit.*, s. 39.

¹⁰ *Relacja Andrzeja Witosa o Polskim Komitecie Narodowym (25 stycznia 1965)*, [w:] *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. IX, s. 84.

historyka, ogółem zaproszono aż 17 osób¹¹. Dobór gości nie był przypadkowy, stanowili oni bowiem w znakomitej większości Zarząd Główny ZPP. Jak wspomina J. Berman, wówczas pracownik Radiostacji im. Tadeusza Kościuszki i sekretarz Wydziału Krajowego ZPP: „Stalin kierował się przy wyborach dwoma kryteriami. Pierwszym był stosunek do Związku Radzieckiego i do ideologii komunistycznej. [...] Drugie kryterium wynikało z oceny człowieka, czy potrafi coś zrobić, że nie będzie pustym miejscem, że ma jakąś sugestywną siłę oddziaływania na innych”¹². Zabrakło zmarłego 10 grudnia 1943 r. głównego pomysłodawcy utworzenia PKN, A. Lampego. W zebraniu brał udział także Zygmunt Berling, którego Wasilewska nie ujęła we wcześniejszym projekcie obsady PKN¹³. Najprawdopodobniej był to celowy zabieg ze strony Stalina, a Berling miał stanowić swego rodzaju przeciwwagę dla Wasilewskiej, bowiem konflikt między tymi działaczami ZPP był widoczny od dawna¹⁴. Niestety, ówczesny dowódca 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki skrzętnie pominął w swoich wspomnieniach tamtą wizytę na Kremlu¹⁵.

Obecność Brystygierowej na spotkaniu u Stalina 24 grudnia 1943 r. potwierdza A. Witos. Patrząc na jej wcześniejsze zaangażowanie na rzecz ruchu robotniczego, wydaje się, że nie mogło jej tam zabraknąć. Jeszcze w szeregach Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU) dała się poznać jako energiczna działaczka, ideowo związana z ruchem komunistycznym. Potwierdzeniem jej „za-

¹¹ Oprócz wymienionych podaje on także: Leona Chwistka, Władysław Krasnowieckiego, Włodzimierza Stahla i Kazimierza Witaszewskiego. Niestety, w tekście brak jest odwołania do źródła tych informacji. Por. F. Zbiniewicz, *O genezie Armii Polskiej w ZSRR w świetle nowych przekazów źródłowych*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1972, nr 1, s. 537.

¹² T. Torkańska, *op. cit.*, s. 317. Por. też A. Głowacki, *Polityka zagraniczna RP po drugiej wojnie światowej w programie i publicystyce lewicy polskiej w ZSRR (1939–1944)*, [w:] *Polska między Wschodem a Zachodem. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US i Szczeciński Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Pobierowie 5–6 października 2007 r.*, red. A. Szczepańska, H. Walczak, A. Wątor, t. I (*W kręgu myśli politycznej*), Toruń 2008, s. 135.

¹³ *Relacja Andrzeja Witosa...*, s. 84; B. Drobner, *Bezustanna walka. Wspomnienia 1936–1944*, t. III, Warszawa 1967, s. 187; S. Jaczyński, *op. cit.*, s. 204.

¹⁴ Podział na grupy w łonie ZPP wywołały tzw. tezy nr 1 i nr 2, odnoszące się do kształtu powojennej Polski. Za autora Tez nr 1 uważa się W. Sokorskiego, choć opracował je mjr Jakub Prawin. Według nich, nowy ustrój państwa powinien opierać się na „demokracji zorganizowanej”, gdzie wojsko posiadałoby przeważający wpływ na podejmowanie decyzji. Nie było tam mowy o przewodniej roli partii, co napotkało na ostry sprzeciw aktywistów z ZPP i z 1. Dywizji. Autorami Tez nr 2 byli H. Minc i R. Zambrowski. Według nich, wiodącą rolę w kształtowaniu ustroju powojennej Polski odegrać miała partia i podbudowa ideologiczna. Por. A. Głowacki, *op. cit.*, s. 130–133; A. Noskova, *op. cit.*, s. 36–39; T. Torkańska, *op. cit.*, s. 315–316; M. Malinowski, *op. cit.*, s. 63–73; oraz W. Sokorski, *Adieu, burdel czyli notatnik intymny*, Chicago–Warszawa 1992, s. 18–20.

¹⁵ Z. Berling, *Wspomnienia. Wolność na przetarg*, Warszawa 1991, s. 294.

slug” z pewnością był fakt zaproszenia jej do Moskwy w czerwcu 1943 r. na Zjazd ZPP. Również Berling wspomina, że była ona zaangażowana w przedsięwzięcie, dotyczące utworzenia PKN¹⁶.

Spotkanie na Kremlu, jak relacjonowali A. Witos i B. Drobner, przebiegało w niemalże rodzinnej atmosferze. Rozpoczął je Wiaczesław Mołotow, ludowy komisarz spraw zagranicznych ZSRR, wyjaśniając zebrany, że w związku z rychłym wkroczeniem wojsk radzieckich na terytorium Polski, konieczne jest rozważenie utworzenia tam rządu tymczasowego¹⁷. Potwierdzałoby to tezę o tym, że Stalin planował takie rozwiązanie już wcześniej, ale z jego realizacją wyczekiwał do zakończenia konferencji w Teheranie. Z dostępnego autorowi materiału źródłowego trudno jest dokładnie odtworzyć przebieg spotkania na Kremlu. Z cytowanej wyżej relacji wynika, że Stalin ograniczył się do roli gospodarza, witając zgromadzonych. Nie zabierał głosu w dyskusji, a całości przewodniczył Mołotow. Projekt PKN zreferował S. Skrzyszewski, a Stalin poczynił do niego tylko pewne uwagi¹⁸.

Niestety, z „wigilijnego” spotkania na Kremlu, jak przypuszcza autor, nie zachował się żaden protokół. W związku z tym zmuszony on był oprzeć się tylko na relacjach osób biorących w nim udział. Na tej podstawie stwierdził, że w gronie zaproszonych znalazła się również Brystygierowa. Mając na uwadze wcześniejsze jej „zasługi”, można by pomyśleć, że jej obecność na wspomnianym spotkaniu była niejako naturalna. Czy rzeczywiście tak było?

Już nazajutrz po wizycie członków ZG ZPP na Kremlu, czyli 25 grudnia 1943 r., Wasilewska zorganizowała zebranie, w trakcie którego wybrano Komisję Organizacyjną PKN. Wśród zgromadzonych, oprócz przewodniczącej, obecni byli między innymi: Z. Berling, W. Sokorski, S. Skrzyszewski, J. Berman, S. Jędrychowski, A. Witos, B. Drobner i J. Brystygierowa¹⁹. Prawdopodobnie, skład osobowy zebrania był identyczny jak na spotkaniu dzień wcześniej. Zanim wyłoniono Komisję Organizacyjną, odbyła się burzliwa dyskusja, w której to Berling ostro skrytykował prowadzoną przez Wasilewską politykę ZPP. Miał jej za złe, że nie konsultowała z nim decyzji, jakie podejmowało Prezydium Zarządu Głównego Związku. W jej obronie stanęli A. Witos i B. Drobner²⁰. Niestety, nie wiadomo, czy Brystygierowa brała udział w tej dyskusji. Zdaniem autora, raczej dystansowała się od wszelakich sporów natury osobistej, unikając opowiadania

¹⁶ *Ibidem*, s. 319.

¹⁷ B. Drobner, *Bezustanna walka. Wspomnienia 1936–1944*, t. III, Warszawa 1967, s. 186; *Relacja Andrzeja Witosa...*, s. 84; F. Zbiniewicz, *O genezie Armii Polskiej...*, s. 537.

¹⁸ Wanda Wasilewska *we wspomnieniach*, oprac. E. Syzdek, Warszawa 1982, s. 177; B. Drobner, *op. cit.*, s. 187; F. Zbiniewicz, *O genezie Armii Polskiej...*, s. 537.

¹⁹ *Relacja Andrzeja Witosa...*, s. 86.

²⁰ *Ibidem*.

się po którejkolwiek ze stron konfliktu. Znana była bardziej z doskonałych zdolności organizacyjnych niż płomiennych przemówień.

W skład Komisji Organizacyjnej PKN weszli: W. Wasilewska, A. Witos, Z. Berling, W. Sokorski, B. Drobner, J. Berman, S. Skrzyszewski, J. Grubecki, W. Stahl, H. Minc i M. Popiel. Tuż po ukonstytuowaniu się Komisji, wybrano jej prezydium. Naturalne było, że jako kontynuatorka myśli A. Lampego, przewodniczącą została W. Wasilewska. Zastępcą wybrano, należącego do tzw. grupy Wasilewskiej, Witosę, a sekretarzem – Bermana²¹.

Na tym samym posiedzeniu zajęto się sprawą ideologicznej podbudowy PKN, ustalenia liczebności jego członków i propozycjami obsady oraz podziału resortów. Ustalono, iż w skład nowotworzonego ciała miało wejść siedmiu do dziewięciu przedstawicieli środowiska polskiego w ZSRR, pięciu przedstawicieli z kraju. Po dwa miejsca zarezerwowano dla „środowiska Polaków w Londynie” i Polonii amerykańskiej, a jedno – dla rodaków z Bliskiego Wschodu²².

Dość interesująco przedstawiają się zaproponowane kandydatury na członków Komitetu spośród przedstawicieli Polaków w ZSRR. Otóż, skoro Komisja Organizacyjna PKN liczyła dziewięciu członków, zupełnie naturalne wydawało się, że wejdą oni w skład PKN, obsadzając wszystkie zarezerwowane dla ich środowiska miejsca. Tymczasem zgłoszono dwie osoby spoza Komisji: E. Sommersteina i ks. F.W. Kubsza²³. W proponowanym jeszcze w listopadzie 1943 r. przez Wasilewską składzie PKN nie było Bermana. Znajdowali się natomiast dwaj wyżej wymienieni. Należy postawić pytanie, czy nie stanowili oni przeciwwagi dla, opozycyjnych wobec przewodniczącej Komisji, Berlinga i Bermana? Na kolejnych posiedzeniach, na wniosek Wasilewskiej, skład został poszerzony o S. Jędrychowskiego, E. Szyra i S. Wierbłowskiego²⁴. Podobnie jak w wyżej opisanym przypadku, pierwszy z wymienionych został uwzględniony w projekcie obsady PKN.

Równie intrygujący jest brak Brystygierowej zarówno w składzie Komisji, jak i w gronie osób branych pod uwagę jako członkowie PKN – reprezentanci

²¹ Protokół posiedzenia Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (25 XII 1943), Archiwum Akt Nowych, Zarząd Główny Związku Patriotów Polskich [dalej: AAN, ZG ZPP], sygn. 216/13, k. 1; *Relacja Wandy Wasilewskiej (22 I 1964)*, [w:] *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. VII, Warszawa 1982, s. 400. Por. też *Relacja Jakuba Bermana...*, s. 89.

²² Protokół posiedzenia Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (25 XII 1943), AAN, ZG ZPP, sygn. 216/13, k. 2. Z. Kumoś w cytowanej pracy *Związek Patriotów Polskich. Założenia programowo-ideowe* błędnie podaje, że liczbę miejsc w PKN, przeznaczoną dla środowiska polskiego w ZSRR, określono na siedem do dziesięciu osób. Por. Z. Kumoś, *op. cit.*, s. 130.

²³ Protokół posiedzenia Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (25 XII 1943), AAN, ZG ZPP, sygn. 216/13, k. 2.

²⁴ Protokół posiedzenia Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (27 XII 1943), *ibidem*, k. 4; E. Syzdek, *op. cit.*, s. 226. Por. Z. Berling, *op. cit.*, s. 310.

Polaków w ZSRR, czy przy obsadzie resortów Komitetu. Ten ostatni bowiem przedstawiał się następująco: przewodniczący – A. Witos, wiceprzewodniczący – W. Wasilewska, Wydział Spraw Wojskowych – Z. Berling, Wydział Spraw Zagranicznych – Oskar Lange, Wydział Odbudowy Kraju – B. Drobner, Wydział Oświaty – S. Skrzyszewski, Wydział Opieki Społecznej – J. Grubecki, Wydział Skarbu – E. Sommerstein, Wydział Rolnictwa – A. Witos, Wydział Propagandy i Informacji – L. Chwistek, Biuro Planowania – H. Minc, Komisja Prawna – S. Jędrzychowski. Wakujące pozostawały stanowiska drugiego wiceprezesa, szefów wydziałów: Spraw Wewnętrznych, Gospodarki Narodowej i Zarządu Politycznego Armii²⁵.

Dlaczego zatem Brystygierowa, która z pewnością sprawdziła się jako kierownik Wydziału Personalno-Organizacyjnego ZPP, a wcześniej Sekretariatu Ogólnego ZG ZPP, nie została zaproszona do grona organizatorów PKN? Czy było to wynikiem braku wyraźnego poparcia, a czasem nawet krytyki, dla poczynań Wasilewskiej, jako przewodniczącej ZPP, czy brakiem opowiedzenia się za nią w konflikcie z Berlingiem? Można zaryzykować twierdzenie, że Wasilewska nigdy nie darzyła szczególną sympatią Brystygierowej (i z wzajemnością), choć ich drogi przecinały się nie raz. Obie miały sposobność poznania się chociażby na Kongresie Pracowników Kultury we Lwowie w maju 1936 r., gdzie Brystygierowa była jednym z członków komitetu organizacyjnego, a Wasilewska uznana już wtedy pisarką²⁶. Jednakże we wspomnieniach tej drugiej nigdy nie przewinęło się nazwisko aktywistki spod znaku KPZU.

Z kolei Berling również miał spore zastrzeżenia, co do Brystygierowej. Głównym było odejście od linii politycznej wyznaczonej przez Deklarację ideową ZPP. W jego przekonaniu, było ono tak dalece posunięte, że prosił nawet S. Jędrzychowskiego (na początku stycznia 1944 r.) o postawienie wniosku w sprawie usunięcia jej ze składu Zarządu Głównego Związku²⁷. Nie miał do niej zaufania i nie krył swej niechęci, nazywając ją *szczególnie jadowitą szowinistką żydowską i najbliższą współpracownicą Wasilewskiej*²⁸. Wobec powyższego, rodzi się pytanie, czy Brystygierowa była osobą konfliktową, z którą nie za bardzo chcieli współpracować pozostali członkowie ZPP?

²⁵ Protokół posiedzenia Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (25 XII 1943), AAN, ZG ZPP, sygn. 216/13, k. 3; Protokół posiedzenia Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (27 XII 1943), *ibidem*, k. 7.

²⁶ Relacja Jerzego Siedleckiego o działalności KPZU 1935–1938, AAN, Zbiór Relacji dot. Ruchu Robotniczego [dalej: ZRdRR], sygn. R-219, k. 92–93; Życiorys Brystygier Julii, 27 IV 1944, *ibidem*, Biuro Spraw Kadrowych Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [dalej: BSK KC PZPR], sygn. 237/XXIII-771, k. 10; E. Syzdek, *op. cit.*, s. 48.

²⁷ S. Jaczyński, *op. cit.*, s. 216.

²⁸ Z. Berling, *op. cit.*, s. 340–341.

Wydaje się, że dużo większy wpływ na taki obrót sytuacji miała postawa „Luny”, która, podobnie jak Berman, angażowała się w różnego rodzaju przedsięwzięcia, ale swoją rolę ograniczała tylko do pomocy organizacyjnej²⁹. Zdecydowanie wolała przybrać postawę obserwatora niż grać tzw. pierwsze skrzypce. Znalazło to potwierdzenie w dalszych pracach Komisji Organizacyjnej PKN.

Kolejne jej posiedzenia odbywały się codziennie od 27 do 30 grudnia 1943 r. W nowym roku miały miejsce już tylko dwa spotkania: 3 i 4 stycznia. W tym czasie dyskutowano przede wszystkim nad projektem Deklaracji PKN. Poruszano też między innymi sprawy agrarne, edukacji i oświaty, przyszłego parlamentu i granic powojennej Polski³⁰. Oprócz prac w Komisji Organizacyjnej, prowadzono równocześnie obrady w tzw. podkomisjach. Jak się wydaje, najważniejszą z nich była ta zajmująca się opracowaniem Deklaracji PKN. Jej przewodniczącym został H. Minc³¹. Niestety, brak jest informacji co do pozostałych członków tejże podkomisji. Nie można jednoznacznie wykluczyć, że nie zasiadała w niej również Brystygierowa. Jak wspominał Berling, grupy te nie miały stałego składu, a ich członkowie często obradowali wymiennie. W ich pracach, poza Brystygierową, brali również udział: Berman, Wasilewska, Stefan Wierbłowski, Minc, Filkenstein oraz Georgi Dymitrow i Dymitr Manuilski³².

Wypracowany przez specjalny zespół pod kierownictwem Minca projekt Deklaracji PKN do dziś stanowi przedmiot sporu między badaczami historii tego okresu. W literaturze przedmiotu zwykło przyjmować się, że jest on autorstwa A. Lampego, co także zdają się potwierdzać relacje jego współtowarzyszy z ZPP³³. Natomiast wspomniana już autorka opracowania o Wasilewskiej, E. Syzdek, zaprzecza tej tezie. Jej zdaniem, nad projektem pracowało szersze grono działaczy³⁴.

²⁹ Protokół posiedzenia Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (27 XII 1943), AAN, ZG ZPP, sygn. 216/13, k. 4; A. Sobór-Świdorska, *op. cit.*, s. 97. J. Berman zrezygnował z proponowanej mu funkcji kierownika Wydziału Propagandy i Informacji już na kolejnym posiedzeniu Komisji Organizacyjnej PKN, tj. 27 XII 1943 r., oraz wycofał w ogóle swoją kandydaturę do Komitetu na rzecz prof. L. Chwistka. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy posunięcie to wpisywało się w linię trzymywania się na uboczu, której zwolenniczką jest A. Sobór-Świdorska, czy też zaangażowaniem w prace nad powołaniem Centralnego Biura Komunistów Polski.

³⁰ Protokoły z posiedzeń Komisji Organizacyjnej Polskiego Komitetu Narodowego (27 XII 1943, 28 XII 1943, 29 XII 1943, 30 XII 1943, 3 I 1944, 4 I 1944), AAN, ZG ZPP, sygn. 216/13, k. 4–72.

³¹ Protokół Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (25 XII 1943), *ibidem*, k. 3.

³² Z. Berling, *op. cit.*, s. 319.

³³ Por. np. A. Sobór-Świdorska, *op. cit.*, s. 97; F. Zbiniewicz, *Armia Polska...*, s. 170; H. Rechowicz, *Aleksander Zawadzki. Życie i działalność*, Katowice–Kraków 1969, s. 107.

³⁴ E. Syzdek, *op. cit.*, s. 226–227; eadem, *Sprawa powołania Polskiego Komitetu Narodowego*, [w:] *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. IX, s. 38.

Niestety, w zachowanym protokole posiedzenia Komisji nie wskazano jednoznacznie, kto przygotował opisywany dokument. Odnotowano jedynie uwagę Wasilewskiej, iż jest on w znacznym stopniu oparty na Deklaracji ZPP³⁵.

Oprócz wyżej wymienionej, powołano również podkomisję gospodarczo-mieszkaniową (z W. Stahlem na czele) oraz podkomisję, której celem było opracowanie regulaminu i trybu pracy PKN. Jej pierwotny skład stanowili: A. Witos, S. Jędrzychowski, H. Minc i E. Szyr³⁶. Ściśle powiązana z nią była, utworzona 3 stycznia 1944 r., podkomisja do spraw kadr PKN. Decyzją Komisji Organizacyjnej, w jej szeregach, oprócz A. Witosy i S. Jędrzychowskiego, znaleźli się: S. Wierbłowski, J. Grubecki i J. Brystygierowa³⁷.

Przyglądając się bliżej obsadzie dwóch ostatnich podkomisji, nietrudno zauważyć powtarzające się nazwiska ich członków. Stanowi to potwierdzenie słów Berlinga o *wymiennym* charakterze ich personalnego składu. Wybór Brystygierowej do zadań natury organizacyjnej i personalnej nie powinien budzić wątpliwości. Przecież, co już było wspomniane, to właśnie te sprawy powierzono jej w Zarządzie Głównym ZPP. Do jej obowiązków należała, między innymi, obsada wszystkich komórek obwodowych Związku, czy opracowywanie projektów i instrukcji organizacyjnych.

Na ostatnim posiedzeniu Komisji Organizacyjnej PKN (4 I 1944 r.) przyjęto jednomyślnie Deklarację PKN. Plan działania Komitetu był szeroko zakrojony. Najważniejszym zadaniem było utworzenie tymczasowego rządu po wyzwoleniu Polski. W jego skład wejść mieli przedstawiciele wszystkich sił walczących z hitlerowskim okupantem. Rolą PKN było także odbudowanie organów państwowości polskiej na wyzwolonych terenach kraju. Jako priorytet postawiono sobie przeprowadzenie szerokiej reformy rolnej, która zlikwidowałaby wielką własność ziemską³⁸.

Tymczasem okazało się, że ostatnie posiedzenie Komisji Organizacyjnej stało się jednocześnie ostatnim akordem prac nad PKN. W dotychczasowych opracowaniach upatrywano zaniechanie idei powołania Komitetu w informacji, która dotarła w styczniu 1944 r. na Kreml, o powołaniu w Polsce, z inicjatywy PPR, Krajowej Rady Narodowej (KRN). Zdaniem cytowanej już wcześniej A. Sobór-Świdorskiej, nie można jednoznacznie określić, kiedy dokładnie dowiedziano się w Moskwie o tym wydarzeniu. List z 12 stycznia 1944 r., sygnowany przez Wła-

³⁵ Protokół posiedzenia Komisji Organizacyjnej Polskiego Komitetu Narodowego (28 XII 1943), AAN, ZG ZPP, sygn. 216/13, k. 21.

³⁶ Protokół posiedzenia Komisji dla spraw Organizacji Polskiego Komitetu Narodowego (27 XII 1943), *ibidem*, sygn. 216/13, k. 8.

³⁷ Protokół posiedzenia Komisji Organizacyjnej Polskiego Komitetu Narodowego (3 I 1944), *ibidem*, sygn. 216/13, k. 59.

³⁸ Z. Kumoś, *op. cit.*, s. 136.

dysława Gomułkę, informujący o okolicznościach powołania KRN, dotarł do władz radzieckich najprawdopodobniej pod koniec stycznia tegoż roku³⁹.

Czy rzeczywiście brak łączności pomiędzy kierownictwem PPR w kraju a grupą polskich komunistów w Moskwie i władzami radzieckimi spowodował swego rodzaju dwoistość w działaniu? Czy wskutek tego powstały dwa ciała, pretendujące do objęcia władzy na wyzwolanych terenach? Aresztowanie M. Fornalskiej i P. Findera, o czym była już mowa, z pewnością utrudniło przepływ informacji. Jednakże wiadomości o wydarzeniach w kraju przecież przekazywał stale wywiad radziecki⁴⁰. Ponadto na Lubelszczyźnie działała od początku stycznia 1944 r. tzw. grupa Leona Kasmana „Jankowskiego”, której zadaniem było nawiązanie łączności z członkami PPR⁴¹. Istnieją zatem inne przyczyny, w wyniku których legła koncepcja powołania PKN.

Utworzenie Komitetu w tym samym czasie, kiedy Armia Czerwona dotarła do przedwojennej granicy wschodniej II Rzeczypospolitej, ostatecznie jednak nie odpowiadało Stalinowi. W wymiarze propagandowym oznaczałoby, iż uznaje on tę granicę, jako właściwą dla powojennego ładu. Z kolei Andrzej Werblan, autor biografii Władysława Gomułki, zwraca uwagę na fakt, iż dla Stalina bardzo dogodnie było powołanie KRN przez krajową organizację PPR. Wytrącało to bowiem argument z rąk aliantów o chęci instalowania podległego Kremlowi rządu, utworzonego w ZSRR, a takim z pewnością byłby PKN⁴².

Spore znacznie dla zaniechania prac nad powołaniem Komitetu, zdaniem autora, miały także rozmowy, jakie prowadził J. Berman z przedstawicielami najwyższych władz radzieckich. Jeszcze w grudniu 1943 r., kiedy trwały obrady Komisji Organizacyjnej PKN, rozmawiał on z W. Mołotowem. Wysunął wówczas, podnoszoną już wcześniej przez A. Lampego, koncepcję utworzenia ośrodka koordynującego działania polskich komunistów w ZSRR. Oficjalne pismo

³⁹ A. Noskova, *op. cit.*, s. 42; A. Sobór-Świdarska, *op. cit.*, s. 99–100. Według relacji A. Witosa, o powstaniu KRN Stalin wiedział już 1 I 1944 r. Informacja ta została przekazana tego samego dnia W. Wasilewskiej. Na tej podstawie zaniechano dalszej działalności Komitetu Organizacyjnego PKN. Por. *Relacja Andrzeja Witosa...*, s. 87.

⁴⁰ M. Malinowski, *op. cit.*, s. 87–89; A. Sobór-Świdarska, *op. cit.*, s. 99.

⁴¹ *Informacja o specjalnej grupie polskiej kierowanej przez Leona Kasmana „Jankowskiego”, opracowana przez pracownika „Instytutu Naukowo-Badawczego nr 100” I. D. Morozowa (29 II 1944)*, [w:] *Polska-ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*, Warszawa 1995, s. 41–43. Por. też Z. Kumoś, *op. cit.*, s. 141–142; A. Sobór-Świdarska, *op. cit.*, s. 100; M. Malinowski, *op. cit.*, s. 89.

⁴² A. Werblan, *Władysław Gomułka. Sekretarz Generalny PPR*, Warszawa 1988, s. 186; L. Piątkowski, *op. cit.*, s. 249. Por. Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *op. cit.*, s. 41; A. Głowacki, *Słownyje puti polsko-sowieckich odnoszenij w gody wtorej mirowoj wojny*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, *Folia historica* 51, 1994, s. 170; E. Syzdek, *Sprawa powołania...*, s. 37–38; S. Jaczyński, *op. cit.*, s. 208; E. Grzędziński, *Zanim ogłoszono Manifest*, „Historia i Życie” 1988, nr 14, s. 2.

w tej sprawie zostało wysłane do Mołotowa 10 stycznia 1944 r. Sygnatariusze listu (J. Berman, S. Wierbłowski i H. Minc) wyjaśniali w nim szeroko potrzebę powołania takiego ciała pod nazwą Centralne Biuro Komunistów Polski (CBKP)⁴³. Choć w dokumencie tym, jak i na pierwszym posiedzeniu Biura (2 II 1944 r.), była mowa o kierowaniu pracą działaczy w PKN i PPR, to już w piśmie G. Dymitrowa do Stalina z 23 stycznia 1944 r., dotyczącym regulaminu CBKP, nie wspomina się o Komitecie w ogóle⁴⁴.

Najprawdopodobniej wypadkowa tych czynników miała wpływ na porzucenie idei powołania PKN. Dla Stalina, biorąc pod uwagę jego stosunki z aliantami, z pewnością dużo wygodniejsze było tworzenie polskiego rządu na bazie KRN, powstałej w kraju, niż „importowanego” z ZSRR Komitetu. Oddalało to wizję ewentualnej, negatywnej reakcji koalicjantów z „wielkiej trójki” na próbę instalowania PKN na wyzwolanych terenach Polski. Niewykluczone również, że trwające w tym samym czasie rozmowy przedstawicieli ZSRR i Czechosłowacji oraz zawarcie w ich wyniku układu politycznego, przyczyniły się do odroczenia powołania PKN. Pokazywało to tylko, jak bardzo instrumentalnie Stalin podchodził do inicjatyw polskich działaczy komunistycznych. Zdaniem Pawła Wieczorkiewicza, historyka czasów najnowszych, zarówno utworzenie Komitetu, jak i zaniechanie idei jego funkcjonowania, wpisywało się w realizację tzw. polskiego projektu, którego głównym architektem był Stalin. Celem tegoż było powołanie polskiego rządu, kontrolowanego przez Kreml, pozornie reprezentatywnego, tak by mógł uzyskać on akceptację państw zachodnich⁴⁵.

Wydaje się, że prace nad PKN zakończyły się definitywnie na etapie Komisji Organizacyjnej. Nawet jeśli w późniejszych planach komunistów polskich był on uwzględniany, to dla naczelnych władz radzieckich był to temat zamknięty. Rodzą się zatem dwa pytania: Jaki był sens tworzenia takiego ciała i czy zrzeszeni

⁴³ Notatka grupy komunistów polskich w ZSRR w sprawie utworzenia Centralnego Biura Komunistów Polski w ZSRR (10 I 1944), [w:] *Polska-ZSRR. Struktury podległości...*, s. 23–25. Por. też F. Zbiniewicz, *Okoliczności powstania CBKP*, [w:] *40-lecie Polskiej Partii Robotniczej. Materiały z sesji 5–6 stycznia 1982*, Warszawa 1982, s. 114; Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *op. cit.*, s. 41; E. Syzdek, *Działalność...*, s. 229; Z. Kumoś, *op. cit.*, s. 144; A. Sobór-Świdorska, *op. cit.*, s. 100.

⁴⁴ Protokół z posiedzenia Centralnego Biura Komunistów Polski (2 II 1944), AAN, Centralne Biuro Komunistów Polski [dalej: CBKP], sygn. 248/1, k. 1; A. Sobór-Świdorska, *op. cit.*, s. 101; *Pismo kierownika Wydziału Informacji Międzynarodowej KC WKP(b) Georgi Dymitrowa do Józefa Stalina w sprawie składu i regulaminu Centralnego Biura Komunistów Polski w ZSRR (24 I 1944)*, [w:] *Polska-ZSRR. Struktury podległości...*, s. 30–31.

⁴⁵ P. Wieczorkiewicz, *Polska w planach Stalina w latach 1935–1945*, [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki i S. Stępień, Warszawa 2009, s. 34. Por. też A. Noskova, *Stalin i Armia Krajowa. Droga do wypracowania stanowiska sowieckiego kierownictwa*, [w:] *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, red. D. Rogut i A. Adamczyk, Żelów 2005, s. 40; H. Bartoszewicz, *op. cit.*, s. 31; F. Zbiniewicz, *Armia Polska...*, s. 170.

w ZPP działacze sami nie obalili swojego projektu, wysuwając niemalże jednocześnie pomysł utworzenia CBKP? Czy winą za zaistniałą sytuację obarczyć można szybko zmieniającą się sytuację geopolityczną, co wymusiło konieczność modyfikacji planów przez najwyższe władze ZSRR?

Wydawałoby się, że prace Komisji Organizacyjnej PKN były zakrojone na szeroką skalę. Już sam dobór działaczy komunistycznych, których Stalin powołał do tworzenia Komitetu, świadczył o jego przyszłym znaczeniu politycznym. Zaangażowanie, z jakim przystąpiono do organizacji, jak i do opracowywania deklaracji programowej, sugerowało, że właśnie to ciało stanie się przyszłym załącznikiem polskiego rządu, dając działaczom spod znaku ZPP pierwszeństwo w jego tworzeniu i obsadzie personalnej.

W sprawie aktywności poszczególnych uczestników „wigilijnego” spotkania u Stalina, jak i członków Komisji Organizacyjnej PKN w całym tym procesie, istnieje sporo rozbieżności. Jak było wspomniane, obradujące podkomisje nie miały stałego składu osobowego. Należy przy tym pamiętać, że nie wszystkie z nich realnie zaistniały, bowiem w kilka dni po ich powołaniu powzięto decyzję o zaprzestaniu organizowania PKN.

Zdaniem autora, z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać, że główne decyzje, co do kształtu PKN, jak i jego dokumentów programowych, zapadały nie podczas obrad Komisji Organizacyjnej czy podkomisji, ale w wąskim gronie najwierniejszych Stalinowi działaczy. Obok J. Brystygierowej należeli do nich: J. Berman, W. Wasilewska, S. Wierbłowski i H. Minc. Ich „opiekunami ideologicznymi” byli D. Manuilski i W. Mołotow. Wszystkie rozmowy i postanowienia, jakie podejmowali, miały zakulisowy charakter. Wypracowane w ten sposób projekty przedstawiano na forum Komisji Organizacyjnej PKN i poddawano pozornej dyskusji, na co wielokrotnie zwracał uwagę Z. Berling. Wyżej wymienieni tworzyli tzw. szarą eminencję i to właśnie oni byli faktycznymi realizatorami pomysłu A. Lampego o utworzeniu PKN.

Jeszcze w trakcie prac Komisji Organizacyjnej PKN jasne stało się, że nie będzie on spełniał funkcji ośrodka kierowniczego dla polskich komunistów. Komitet stanowić miał załączek przyszłego rządu polskiego, o czym świadczyła jego struktura i deklaracja programowa. Zatem podnoszony jeszcze jesienią 1943 r. przez Lampego pomysł doczekał się tylko połowicznej realizacji⁴⁶. Jednakże idea utworzenia wspomnianego wyżej centrum dowodzenia nie umarła zupełnie. Jej urzeczywistnienie stało się możliwe głównie za sprawą Jakuba Bermana.

W dniu 28 grudnia 1943 r., kiedy obradowała Komisja Organizacyjna PKN, spotkał się on z Mołotowem i Manuilskim. Najprawdopodobniej, widząc kierunek, w którym zmierzają prace nad Komitetem, i mając na uwadze zbliżanie się frontu do przedwojennych granic Polski, poruszył sprawę utworzenia ośrodka

⁴⁶ L. Piątkowski, *op. cit.*, s. 247–248.

koordynującego całością działań komunistów polskich w Związku Radzieckim⁴⁷. Jak można sądzić, nie była to jednoosobowa inicjatywa, a Berman był tylko jej realizatorem⁴⁸. Znalazła ona jednak uznanie w oczach przedstawicieli władz radzieckich, bowiem Mołotow polecił Bermanowi sporządzenie stosownego pisma w tej sprawie.

Jednakże zanim Mołotow otrzymał je 10 stycznia 1944 r., z szerokim uzasadnieniem powołania ośrodka koordynującego (autorstwa Bermiana, Wierbłowski i Minca), to 5 stycznia trafił na jego ręce projekt organizacyjny tegoż ośrodka, przekazany przez Georgija Dymitrowa. W jego składzie znaleźć się mieli następujący działacze ZPP: Jakub Berman, Wanda Wasilewska, Stanisław Skrzyszewski, Aleksander Zawadzki i Waław Lewikowski. Jak wskazują zapisy w dzienniku prowadzonym przez G. Dymitrowa, to właśnie w piśmie jego autorstwa po raz pierwszy pojawiła się też nazwa nowego ośrodka – Centralne Biuro Komunistów Polski⁴⁹.

Czy brak Julii Brystygielowej w wyżej wymienionym gronie oznaczał, że przedstawiciele władz radzieckich nie mieli do niej aż tak wielkiego zaufania, stawiając ponownie (jak to było w przypadku PKN) na sprawdzoną już W. Wasilewską, czy J. Bermiana? Jak sądzi autor, dokument ten był pierwszym z wielu pism autorstwa Dymitrowa, dotyczących sprawy powołania CBKP, a zaproponowany skład osobowy nie był ostateczny. Stanowił jedynie swego rodzaju sugestię, o czym w dalszej części pracy.

Rodzi się także pytanie, czy powołanie CBKP było tylko inicjatywą polskich komunistów? W ciągu pięciu dni, jakie upłynęły od przekazania wspomnianego projektu Biura przez Dymitrowa, do chwili złożenia pisma w tej samej sprawie przez Bermiana, Dymitrow spotkał się z Mołotowem przynajmniej raz. W ich rozmowie poruszano zarówno sprawę PKN, jak i CBKP⁵⁰. Wydaje się, że przedstawiciele władz radzieckich mieli już wstępnie nakreślony kształt i plan działania Biura, zanim wystąpili z takim pomysłem polscy działacze. Zdaniem Bermiana, dokumentem decydującym o powołaniu Biura było pismo jego autorstwa. Jak wspominał, „nasz memoriał [z 10 stycznia 1944 r. – przyp. P.S.] [...] stał się deklaracją założycielską CBKP”⁵¹.

⁴⁷ T. Torańska, *op. cit.*, s. 322; A. Sobór-Świdowska, *op. cit.*, s. 102; L. Piątkowski, *op. cit.*, s. 249–250.

⁴⁸ Z. Kumoś, *op. cit.*, s. 144; T. Torańska, *op. cit.*, s. 323.

⁴⁹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, intr. and edit. by Ivo Banac, New Haven-London 2003, s. 293; A. Sobór-Świdowska, *op. cit.*, s. 102. Według wspomnień J. Bermiana, nazwę ośrodka koordynującego działalność polskich komunistów w Związku Radzieckim wymyślili przedstawiciele władz radzieckich. Można domyślać się, iż chodziło tutaj o Manuilskiego i Dymitrowa. Por. T. Torańska, *op. cit.*, s. 323.

⁵⁰ *The diary of Georgi...*, s. 295.

⁵¹ T. Torańska, *op. cit.*, s. 324.

Należy zatem zastanowić się, czy dokument, o którym mowa, odegrał rolę w powołaniu CBKP. Zważając na jego dość ogólnikową, jeśli chodzi o organizację Biura, treść oraz uwzględniając prowadzone już wcześniej rozmowy w tej sprawie, sądzić można, iż stanowił on jedynie ową „deklarację” polskich komunistów, przelaną na papier, nie mającą większego wpływu na już podjęte działania⁵². Z kolei dla Dymitrowa i Mołotowa był swego rodzaju legitymizacją prowadzonych już działań⁵³.

Co zaś się tyczy samej struktury i obsady personalnej nowo tworzonego ciała, to do powołania jego komisji organizacyjnej władze radzieckie zobowiązały Wydział Informacji Międzynarodowej Komitetu Centralnego Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)⁵⁴. W tej sprawie 13 stycznia 1944 r. Mołotow prowadził rozmowy z Manuilem i Dymitrowem. Ten ostatni, jeszcze tego samego dnia, spotkał się z Bermanem, aby przedyskutować skład osobowy CBKP. Dzień później rozmawiał również w tej sprawie z innymi działaczami ZPP: Wacławem Lewikowskim, Stanisławem Skrzyszewskim, Wilhelmem Billigiem i Julią Brystygierową⁵⁵. Mieli to być najlepsi z wytypowanych kandydatów.

Co było przedmiotem tych rozmów? Sądząc po treści pisma, jakie Dymitrow wysłał do Mołotowa 18 stycznia 1944 r., był to przegląd kadr wśród polskich komunistów, stanowiący zarazem swego rodzaju rekrutację na członków Biura. Jak stwierdził, grono osób, z którymi można było by nawiązać współpracę w ramach CBKP, było bardzo wąskie. Okazało się przy tym, że kandydatury Lewikowskiego i Skrzyszewskiego nie otrzymały pozytywnych opinii pozostałych działaczy polskich⁵⁶. Zatem Brystygierowa znalazła się w gronie najbardziej zaufanych ludzi dla władz radzieckich. Choć, podobnie jak to miało miejsce w przypadku PKN, nie była wymieniana w ścisłym kierownictwie Biura, należało spodziewać się, że znajdzie się dla niej miejsce w strukturze nowego ciała.

W związku z trudnościami, jakie napotkał Dymitrow podczas ustalania składu osobowego CBKP, pojawił się także pomysł wyłonienia tegoż na specjalnym zjeździe komunistów polskich⁵⁷. Do grona elektorów proponował następujących działaczy ZPP i Korpusu Polskiego w ZSRR: Wandę Wasilewską, Karola Świerczewskiego, Aleksandra Zawadzkiego, Bronisława Spychaja, Edwarda Ochaba,

⁵² Por. treść dokumentu w: *Polska-ZSRR. Struktury podległości...*, s. 23–25.

⁵³ *The dairy of Georgi...*, s. 296.

⁵⁴ A. Sobór-Świdarska, *op. cit.*, s. 104.

⁵⁵ *The dairy of Georgi...*, s. 296; A. Sobór-Świdarska, *op. cit.*, s. 104.

⁵⁶ *Pismo kierownika Wydziału Informacji Międzynarodowej KC WKP(b) Georgi Dymitrowa do członka Biura Politycznego KC WKP(b), zastępcy Przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych ZSRR, Wiaczesława Mołotowa w sprawie składu Centralnego Biura Komunistów Polski w ZSRR (18 I 1944)*, [w:] *Polska-ZSRR. Struktury podległości...*, s. 27; *Kartki z PRL. Ludzie, fakty, wydarzenia*, red. W. Władyka, t. I (1944–1970), Poznań–Warszawa 2005, s. 7.

⁵⁷ *Ibidem*.

Wacława Lewikowskiego, Stanisława Radkiewicza, Stanisława Skrzyszewskiego, Jakuba Bermana, Hilarego Minca, Mieczysława Mietkowskiego, Salomona Natansona, Józefa Szpechta, Zofię Dzierżyńską, Tadeusza Daniszewskiego, Eugeniusza Szyra, Romana Zambrowskiego, Jerzego Borejszą, Romanę Granas, Juliusza Hibnera, Kazimierza Witaszewskiego i Julię Brystygierową⁵⁸. Jednakże w wyniku rozmów, jakie przeprowadził 19 i 20 stycznia 1944 r. z Wasilewską, Mincem, Bermanem i Zawadzkim, zrezygnował z pomysłu wyłaniania składu CBKP w drodze wyborów⁵⁹.

Na rozwiązanie takie władze radzieckie raczej nie wydałyby pozwolenia, ze względu na nieprzewidywalny wynik, a przecież w Biurze miały zasiadać najbardziej zaufane osoby. Poza tym miało ono pozostać organizacją niejawną. Taki przebieg sprawy byłby, zdaniem autora, również niekorzystny dla Brystygierowej. Nie cieszyła się bowiem zbyt wielką sympatią potencjalnych elektorów, a z niektórymi, jak np. z Borejszą, była skonfliktowana. Mało wiarygodne wydają się tutaj wspomnienia ppłk. Józefa Światły, wicedyrektora Departamentu X Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, jakoby „w swej bogatej karierze Brystygierowa była w Rosji przez dłuższy czas równocześnie kochanką Bermana, Minca i Szyra”⁶⁰. Informację tę również podaje w wątpliwość Sobór-Świdarska, autorka biografii Bermana⁶¹. Tylko częściowe potwierdzenie tej śmiałej tezy znajdziemy we wspomnieniach Berlinga, który twierdził, że ostatni z wymienionych był mężem Brystygierowej⁶². Należy pamiętać, że ppłk J. Światło dodawał sporo pikanterii do swoich wspomnień, a „rewelacje”, o których opowiadał, obliczone były na wywołanie negatywnego obrazu ludzi zajmujących najważniejsze stanowiska w kraju.

Ostatecznie Dymitrow wysłał 24 stycznia 1944 r. pismo do Stalina, mówiące o potrzebie powołania CBKP, wraz z propozycją składu osobowego. W uzasadnieniu podawał, że jest ono potrzebne „w celu poprawy organizacji pracy komunistów w Związku Patriotów Polskich, w jego prasie, propagandzie, a także wsparcia [Polskiej] Partii Robotniczej i ruchu partyzanckiego w samej Polsce”⁶³. W szeregach Biura znaleźć się mieli: A. Zawadzki – jako sekretarz, S. Radkiewicz – jako zastępca sekretarza oraz K. Świerczewski, W. Wasilewska i J. Berman – jako członkowie. Zastrzegął przy tym, że zostali oni wytypowani w wyniku skrupulatnego przeglądu komunistów polskich, poprzedzonego konsultacjami

⁵⁸ A. Sobór Świdarska, *op. cit.*, s. 105.

⁵⁹ *The dairy of Georgi...*, s. 296; A. Sobór-Świdarska, *op. cit.*, s. 105.

⁶⁰ Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Londyn 1989, s. 65.

⁶¹ Por. A. Sobór-Świdarska, *op. cit.*, s. 419.

⁶² Z. Berling, *op. cit.*, s. 269.

⁶³ *Pismo kierownika Wydziału Informacji Międzynarodowej KC WKP(b) Georgi Dymitrowa do Józefa Stalina w sprawie składu i regulaminu Centralnego Biura Komunistów Polski w ZSRR (24 I 1944)*, [w:] *Polska-ZSRR. Struktury podległości...*, s. 30.

z najbardziej zaufanymi działaczami⁶⁴. Dzień później Dymitrow dostał odpowiedź zwrotną od Stalina – z pełną akceptacją zarówno samego projektu, jak i proponowanego składu osobowego⁶⁵. Tym samym CBKP zostało oficjalnie powołane do życia.

Okazało się, że rezygnacja z pomysłu wyłaniania członków Biura w drodze wyborów wcale nie umocniła pozycji Brystygierowej. Ponownie zabrakło jej w kierowniczym gronie. Dlaczego zatem Dymitrow, uznając jej zasługi dla ruchu robotniczego i konsultując z nią obsadę stanowisk w CBKP, nie uwzględnił w nim jej samej? Zdaniem autora, mało prawdopodobne jest, by nie chciała się ona angażować w przedsięwzięcie o takim znaczeniu politycznym. Należy tutaj upatrywać raczej budowania przez Dymitrowa pewnej równowagi sił. Kręgi wojskowe reprezentowali: A. Zawadzki, K. Świerczewski i S. Radkiewicz. Z kolei J. Berman i W. Wasilewska reprezentowali ZPP. Ta ostatnia mocno naciskała w rozmowach z Dymitrowem, żeby skład Biura rozszerzyć do siedmiu osób. Niestety, bezskutecznie. Być może wówczas znalazłoby się w nim miejsce dla Brystygierowej.

Niewykluczone, że decyzja o takim właśnie składzie CBKP wynikała także z wydarzeń, jakie podówczas rozgrywały się w łonie centralnych władz ZPP. W tym czasie odbył się bowiem sąd nad W. Sokorskim, którego ZG ZPP odwołał ze stanowiska zastępcy dowódcy do spraw polityczno-wychowawczych Korpusu Polskiego w ZSRR. Jego miejsce zajął A. Zawadzki. Głównymi „oskarżycielami” byli: Wasilewska, Berman, Szyr, Borejsza i Brystygierowa⁶⁶. Zdaniem cytowanego już wcześniej Berlinga, od chwili kiedy Wasilewska zaczęła ściślej współpracować z A. Lampem nad projektem późniejszego PKN, pozostawiła ZG ZPP pod „nadzorem” Brystygierowej, który to stać się miał „terenem niepodzielnej władzy” tej ostatniej⁶⁷. Sytuacja taka oznaczałaby, że władze radzieckie celowo nie angażowały Brystygierowej do działań związanych z CBKP, tak by zachować równowagę między reprezentantami wojska a ZPP.

Pewne rozbieżności istniały także pomiędzy „Regulaminem” Biura, który stanowiął załącznik do pisma Dymitrowa z 24 stycznia 1944 r., a memoriałem, złożonym na ręce tegoż przez Bermana. W pierwszym z wymienionych dokumentów była mowa o CBKP jako organizacji, która miała nieść wszechstronną pomoc dla PPR i ruchu partyzanckiego w Polsce⁶⁸. Natomiast w piśmie z 10 stycz-

⁶⁴ *Ibidem*; *Memories of Georgi Dimitrov*, Sofia 1972, s. 170; *The dairy of Georgi...*, s. 298.

⁶⁵ *The dairy of Georgi...*, s. 298.

⁶⁶ Z. Berling, *op. cit.*, s. 189, 353. Por. też S. Zawiśliński, *Wyznania zdrajcy. Wywiad rzeka z Włodzimierzem Sokorskim*, Chicago–Toronto–Warszawa 1991, s. 41–42; W. Sokorski, *op. cit.*, s. 17, 20.

⁶⁷ Z. Berling, *op. cit.*, s. 34, 227.

⁶⁸ *Regulamin Centralnego Biura Komunistów Polski [24 I 1944]*, [w:] *Polska–ZSRR. Struktury podległości...*, s. 31.

nia 1944 r. polscy działacze komunistyczni mówili o powołaniu ciała, które będzie zagraniczną organizacją PPR na terytorium ZSRR. Współpraca z partią w kraju miałyby nastąpić nie wcześniej, niż po wkroczeniu Armii Czerwonej⁶⁹. W pozostałych kwestiach, takich jak nadzór ideowy nad ZPP, PKN (choć faktycznie prace nad jego utworzeniem zostały wstrzymane 4 stycznia 1944 r.), czy polskimi jednostkami wojskowymi w ZSRR, oba dokumenty były zgodne. Zauważyć jednak można w piśmie Bermana wyraźną chęć utrzymania kierowniczej roli CBKP.

Pomimo tego, Biuro nie mogło stanowić reprezentacji PPR w Moskwie, ponieważ nie zostało powołane przez Komitet Centralny partii, co więcej, było od niej niezależne. Faktycznie zaś stało się organem pośredniczącym między krajową organizacją PPR a WKP(b). Jednakże działacze CBKP, od samego początku jego funkcjonowania, pretendowali do rzeczywistego przejęcia zwierzchnictwa nad szeregami partii komunistycznej w Polsce. Korzystne dla nich okazało się przerwanie łączności pomiędzy władzami radzieckimi a kierownictwem PPR w kraju w końcu 1943 r., a później ograniczone jej możliwości⁷⁰.

Pierwsze posiedzenie Biura miało miejsce 2 lutego 1944 r. Obecni byli na nim: A. Zawadzki, S. Radkiewicz, W. Wasilewska, K. Świerczewski i J. Berman. Porządek obrad przewidywał tylko dwa punkty: 1) Organizacja i podział pracy w CBKP; 2) Omówienie sytuacji w Polsce. W Biurze sprawami ZPP miała zająć się Wasilewska, a Korpusu Polskiego – przedstawiciele wojska: Zawadzki i Świerczewski. Natomiast Radkiewicz odpowiedzialny miał być za kadry partyzanckie i partyjne, a Berman za „sprawy kraju”⁷¹.

Zgodnie z regulaminem CBKP (autorstwa Dymitrowa), oprócz wyżej wymienionych, powołano również pełnomocników Biura w instytucjach polskich w ZSRR⁷². Na omawianym posiedzeniu wyznaczono tylko cztery osoby na te stanowiska: Brystygierową, której powierzono placówki aparatu ZPP; Minca – sprawy związane z organizacją PKN; Wierbłowskiego – placówki propagandowe (prasa i wydawnictwa ZPP, rozgłośnia radiowa im. T. Kościuszki) oraz Tadeusza Szpechta – pełnomocnika do spraw delegacji ZPP w Teheranie. Pozostałych pełnomocników, to jest dywizyjnych i pułkowych, miano wyznaczyć w późniejszym terminie⁷³.

⁶⁹ Notatka grupy komunistów polskich w ZSRR w sprawie utworzenia Centralnego Biura Komunistów Polski w ZSRR [10 I 1944], [w:] *ibidem*, s. 24–25.

⁷⁰ A. Sobór-Świdorska, *op. cit.*, s. 106.

⁷¹ Z protokołu nr 1 z posiedzenia Centralnego Biura Komunistów Polski z dnia 2 II 1944, AAN, CBKP, sygn. 248/1, k. 1.

⁷² *Regulamin Centralnego Biura Komunistów Polski [24 I 1944]*, [w:] *Polska-ZSRR. Struktury podległości...*, s. 31.

⁷³ Z protokołu nr 1 z posiedzenia Centralnego Biura Komunistów Polski z dnia 2 II 1944, AAN, CBKP, sygn. 248/1, k. 1; E. Syzdek, *Działalność Wandy Wasilewskiej...*, s. 230; Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *op. cit.*, s. 42.

Powierzenie wspomnianej roli Brystygierowej wydaje się zupełnie naturalne. Jako kierownik Wydziału Personalno-Organizacyjnego ZG ZPP miała doskonałe rozeznanie sytuacji w strukturach terenowych Związku. Do jej zadań należało przecież wyznaczanie i zatwierdzanie obsady personalnej wszystkich obwodowych komórek ZPP, jak i sprawowanie kontroli nad ich pracą. Zatem wybór powyższych działaczy nie był przypadkowy. Można sądzić, że byli to po prostu ludzie najlepiej zorientowani w danym zagadnieniu. Nie sposób doszukiwać się tutaj budowania równowagi pomiędzy przedstawicielami wojska a ZPP. O ile przy powoływaniu CBKP starano się kierować tą regułą, o tyle, ze względów organizacyjnych, nie miała ona zastosowania przy wyznaczaniu pełnomocników.

Jednakże istniał pewien klucz doboru. Otóż, wszyscy wyżej wymienieni działacze byli członkami Komunistycznej Partii Polski, względnie, jak np. Brystygirowa, Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (stanowiła autonomiczną część tej pierwszej). Według Bermana, tylko starannie wyselekcjonowani ludzie o KPP-owskim rodowodzie dawali gwarancję zachowania poufnej działalności Biura. Z kolei Wasilewska uważała, że do pracy w CBKP należy zaangażować także osoby, które zasłużyły się dla ruchu robotniczego, a nie mają partyjnych korzeni, rozszerzając tym samym grono współpracowników do ogólnie pojętych działaczy lewicowych. Ostatecznie koncepcja Wasilewskiej zyskała większość wśród członków Biura⁷⁴.

Ponadto na pierwszym posiedzeniu CBKP ustalono także, że Zawadzki i Świerczewski pozostaną formalnie w wojsku i będą utrzymywać ścisłą łączność z CBKP⁷⁵. Rozwiązanie takie z pewnością podyktowane było chęcią utrzymania w tajemnicy faktu powołania Biura. Nastręczało to jednak pewne trudności, bowiem pierwszy z wyżej wymienionych został desygnowany przez władze radzieckie na przewodniczącego Biura. Nie mógł zatem jednocześnie kierować jego pracami „na odległość” i pełnić wyznaczone funkcje wojskowe, jeśli miało ono działać sprawnie, a przy tym jako organizacja tajna o kierowniczym charakterze. Oznaczało to, że faktycznym kierownikiem CBKP zostanie któraś z pozostałych osób. Najsilniejszą pozycję spośród nich, jak można sądzić, posiadał wówczas Berman. Był on nie tylko realizatorem planu powołania Biura, ale i odpowiadał za kontakty organizacyjne z WKP(b). On też, z pomocą Minca i Wierbłowskiego, kierował bieżącymi sprawami CBKP⁷⁶.

W takim kształcie Biuro działało do początku lipca 1944 r., kiedy to do jego składu dołączyli Minc i Marian Spychalski. Choć w założeniach miało ono ode-

⁷⁴ Z protokołu nr 1 z posiedzenia Centralnego Biura Komunistów Polski z dnia 2 II 1944, AAN, CBKP, sygn. 248/1, k. 2; Z. Kumoś, *op. cit.*, s. 147; A. Sobór-Świdorska, *op. cit.*, s. 111.

⁷⁵ Z protokołu nr 1 z posiedzenia Centralnego Biura Komunistów Polski z dnia 2 II 1944, AAN CBKP, sygn. 248/1, k. 2.

⁷⁶ M. Malinowski, *op. cit.*, s. 85.

grać rolę ośrodka kierowniczego komunistów polskich w ZSRR i sprawować nadzór ideologiczny nad krajową PPR, w rzeczywistości ograniczyło się do rejestracji i weryfikacji ludzi związanych z ruchem robotniczym. Owszem, poruszano na jego posiedzeniach istotne dla toczących się wydarzeń zagadnienia, takie np. jak ruch partyzancki w kraju. Niestety, praktyka ta należała do rzadkości. Z całą pewnością CBKP spełniło swoją rolę jako łącznik pomiędzy polskimi komunistami a WKP(b). Dużo gorzej rysują się jego kontakty z PPR w kraju i próba nadzorowania jej działalności. Z całą pewnością na taki stan rzeczy wpływ miał tajny charakter Biura oraz to, że kierownictwo PPR dowiedziało się o istnieniu CBKP dopiero w maju 1944 r.⁷⁷ Ostatnie posiedzenie Biura odbyło się 7 lipca 1944 r.

Ponieważ CBKP nie osiągnęło zamierzonego celu organizacyjnego, to i rola Brystygierowej w jego szeregach nie była zbyt doniosła. Z dostępnego autorowi materiału archiwalnego wynika, że powierzona jej funkcja pełnomocnika do spraw terenowych placówek ZPP sprowadziła się do potwierdzania bądź zaprzeczania tzw. stażu partyjnego poszczególnych działaczy. Zdecydowanie bardziej pochłaniały ją bieżące sprawy ZPP. Być może, ona sama, widząc swoistą niemoc polityczną i organizacyjną Biura, nie angażowała się w jego sprawy.

PRZEMYSŁAW STĘPIEŃ

Julia Brystygierowa towards forming Polish communist organisations in USSR (The Polish National Committee and Central Bureau Communists of Poland)

Julia Brystygierowa as a one of the most trusted Polish communist in USSR, was involved in two projects, which had the supervisory character in relation to other Polish communists. The first one was The Polish National Committee, that had the nature of provisional Polish government. Although, she wasn't in make-up of the Organization Committee for its, she took a part in most of debates concerning with. It is pretty hard to exactly define her importance for whole the organization process, but for sure she was one of „grey eminence”.

The second one was Central Bureau Communists of Poland. During production process of Bureau, Julia Brystygierowa was concerned as a member, but lastly she was appointed as a plenipotentiary for the territorial League of Polish Patriots in USSR. As Julia Brystygierowa had seen, that this project won't be able to achieve intentional meaning, she restricted her part in it, only to confirming identity others communists. For sure, she was mostly concentrated on her tasks in the League of Polish Patriots, than in Bureau.

⁷⁷ *Ibidem*; A. Sobór-Świdorska, *op. cit.*, s. 114.